

יסודות השבת

שיעור שמיני

מצות השבת בפרשת יתרו ובפרשת כי תשא

מקורות

- א. בראשית ב, א-ג; שמות כ, ח-יא; שמות לא, יב-יז
ב. מורה הנבוכים חלק ב פרק לא; רמב"ן שמות כ, ח ד"ה זכור; ספר החינוך מצוה לב
ג. גמ' חולין ה. "מכם ולא כולכם... לכל התורה כולה"; רש"י ד"ה אלא לאו
ד. גמ' יבמות מח: "דתניא וינפש בן אמתך... זה גר תושב"; רש"י ד"ה גר תושב
ה. גמ' שבת סט: "אמר רב הונא... ומקרי ונפיק"; רש"י ד"ה בקדושתא; שו"ת רדב"ז ח"א סי' עו

מורה הנבוכים חלק ב פרק לא

יתכן שכבר נתברר לך הטעם בחומרת מצות השבת ושהיא בסקילה, ואדון הנביאים הרג עליה, והיא שלישית למציאות ה' ושליטת השניות, כי האזהרה מלעבוד זולתו אינה אלא להשרשת היחוד. וכבר למדת מדברי כי ההשקפות אם לא יהיו להם מעשים לבססם ולפרסם ולהנציחם בהמון לא יתקיימו, ולפיכך נצטוונו בקידוש היום הזה כדי שיתבסס יסוד חידוש העולם, ויתפרסם במציאות כאשר ישבתו כל בני אדם ביום אחד, וכאשר ישאלו מה טעם הדבר, תהיה התשובה 'כי ששת ימים עשה ה'.

רמב"ן שמות פרק כ פס' ח

זכור את יום השבת לקדשו - אחר שצוה שנאמין בשם המיוחד יתברך שהוא הנמצא, הוא הבורא, הוא המבין, והיכול, ושנייחד האמונה בכל אלה והכבוד לו לבדו, וצוה שנכבד זכר שמו, צוה שנעשה בזה סימן וזכרון תמיד להודיע שהוא ברא הכל, והיא מצות השבת שהיא זכר למעשה בראשית.

ספר החינוך מצוה לב

משרשי מצוה זו. שנהיה פנויים מעסקינו לכבוד היום, לקבוע בנפשותינו אמונת חידוש העולם שהיא חבל המושכת כל יסודי הדת. ונזכור ביום אחד בכל שבוע ושבוע שהעולם נברא בששה ימים חלוקים ובשביעי לא נברא דבר, ובכל יום ויום נבראו ענינים חלוקים להורות על הרצון הפשוט, שלא כדעת המתפלספים הנמאסים לנו בדעתם זה שחושבין לאמר שעם היותו ברוך הוא היה הכל. ובמנוחתינו בשביעי זכר לנו בחדושו של עולם, כי כשישבתו בני אדם כולם ביום אחד בשבוע וישאל כל שואל מה עילת זאת המנוחה, ויהיה המענה כי ששת ימים עשה ה' וגו', כל אחד יתחזק מתוך כך באמונה האמיתית.

שו"ת רדב"ז ח"א סי' עו

שאלת ממני אודיעך דעתי בענין השבת כי יש חילוק גדול בין השוכנים במזרח לשוכנים במערב, ונמצא שמה שהוא לאלו שבת הוי לאלו חול.

תשובה, דע כי שאלה זו נבוכה בה רבים ונכבדים, אבל אודיעך דעתי בה. דע, כי השבת נמסרה לכל אחד מישראל, שנאמר 'כי אות היא ביני וביניכם', וכמו שאות הברית הוא לכל אחד ואחד, כן השבת נמסר לכל אחד ואחד. וכיון

שהשבת נמסר לכל אחד בכל מקום שהוא מונה ששה ימים ובסוף הששה עושה שבת שהוא זכר למעשה בראשית, שנאמר 'כי ששת ימים עשה ה' וגו', שאם אין אתה אומר כן אפילו בארץ ישראל יש חילוק קצת. ואפילו תרצה לומר שעל ידי התוספת שאנו מוסיפין בכניסתו וביציאתו מתוקן, מכל מקום התוספת הזו דאורייתא היא, ונמצא שאין כל בני ארץ ישראל שוין בתוספת זו, שהרי יש מהלך קרוב לד' ימים בארץ ישראל מן המזרח למערב, ואפילו בעיירות הסמוכות יש חילוק בזה בין טבריה לציפורי, כדאמר ר' יוסי: 'יהא חלקי עם מכניסי שבת בטבריה ועם מוציאי שבת בציפורי', אלא מאי אית לך למימר, כי השבת ניתן לכל אחד כפי מקומו אשר הוא דר בו, לפי שכבר נשלמו במקומו ששה הקפים שלמים ונכנס השביעי לקודם קודם ולמאחר מאחר. וגדולה מזו אמרו: 'המהלך במדבר ולא ידע מתי הוא שבת מונה ו' ימים מיום שטעה ומקדש שביעי ומברך בו ברכת היום ומבדיל במוצאי שבת', ע"כ. ואף על פי שאינו עושה בכל יום אלא כדי חייו, הני מילי מפני שהוא ספק שמא הוא שבת לכל בני אותו המחוז אשר הוא בו וחל עליו איסור שבת, אי נמי משום דאם הוא שבת הרי יש בו איסור שבת לכל בני העולם, שאין חילוק בין השוכנים בקצה המזרח לשוכנים בקצה המערב אלא י"ב שעות או פחות, ונמצא שזה עושה מלאכה בזמן שהוא שבת לכל, מכל מקום למדנו מדחיבוהו לקדש שביעי משמע דלכל אחד נמסר לעשות זכר למעשה בראשית כל חד וחד כי אתריה. תדע, שאחר שהגיע לישוב וידע שטעה ועשה מלאכה בשבת לא חייבוהו להביא קרבן לא חטאת ולא אשם ולא וידוי, משמע שקיים מצות שבת. עוד ראינו מהא דאמרינן 'עכו"ם ששבת חייב מיתה', ולא דוקא יום השבת אלא שקבע לו יום אחד לשבות בו, משמע שכל מי שעושה מלאכה ששה ושובת יום אחד סוף שובת נקרא. עוד ראינו, שהרי השבת ניתן במרה, וממרה לארץ ישראל יש קצת חילוק, שהרי מרה לדרום וארץ ישראל לצפון, נמצא שלא היה השבת מצומצם בין מרה לארץ ישראל, אלא שהוא יתברך ציווה את השבת לישראל לכל אחד מהם או לכולם בכל מקום שימצאו, שהרי גלוי וידוע לפנינו יתברך שעתידין בניו לגלות לקצוי הארצות ויהיה ביניהם מרחק גדול. וטעם זה אנו צריכים לכל המועדות ויום הכפורים לפי שגם בהם תיפול השאלה. ודע, כי נפל מחלוקת בין הראשונים מאי זה מקום מתחיל היום וגם מאי זה מקום מתחיל יום השבת, עיין במ"ש בספר הכוזרי ובעל יסוד עולם, ולדעת כולם השוכנים בקצה המזרח השבת להם קודם השוכנים במערב, ונמצאו אלו מותרים במלאכה בזמן שאלו אסורים, אלא צריכים אנו לומר כי השבת נתן לכל אחד מישראל כפי מקומו שימנה ו' ימים שלמים וישבות בשביעי ובזה יש זכר למעשה בראשית.

בזמן אלול עסקנו בפרשיות השונות של השבת, ובחנו האם יש לשבת היבטים נוספים מעבר להיותה "זכרון למעשה בראשית" – היום בו שבת ה' ואותו קידש בשעת בריאת העולם. בעזרת ה' בשיעורים הבאים נעמיק בהיבט המרכזי של השבת: יום שביתת ה' ממלאכה בשעת בריאת העולם.

היבט זה מופיע בציווי על השבת בפרשת יתרו:

זכור את יום השבת לקדשו. ששת ימים תעבד ועשית כל מלאכתך. ויום השביעי שבת לה' אלהיך, לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך עבדך ואמתך ובהמתך וגרך אשר בשעריך. כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בהם וינח ביום השביעי, על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו. (שמות כ, ח-יא)

על פי ציווי זה, חובת השביתה ממלאכה בשבת נובעת מכך שה' נח ביום השביעי, בירך וקידש אותו לאחר בריאת העולם בשישה ימים. יחד עם זאת, בכתוב זה לא נאמר במפורש מדוע הדבר מחייב אותנו לשבות בשבת.

ההסבר הרווח לכך בדברי הראשונים הוא שחובת השביתה בשבת נועדה להיות זכרון ועדות על בריאת העולם¹.

כן כותב הרמב"ם:

וכבר למדת מדברי כי ההשקפות אם לא יהיו להם מעשים לבססם ולפרסם ולהנציחם בהמון לא יתקיימו, ולפיכך נצטוונו בקידוש היום הזה כדי שיתבסס יסוד חידוש העולם, ויתפרסם במציאות כאשר ישבתו כל בני אדם ביום אחד, וכאשר ישאלו מה טעם הדבר, תהיה התשובה 'כי ששת ימים עשה ה'.' (מורה הנבוכים ב, לא)

¹ וכן משתמע מנוסח התפילה: "זכר למעשה בראשית", ומנוסח ברכת הקידוש: "זכרון למעשה בראשית".

כן כותב הרמב"ן:

אחר שצוה שנאמין בשם המיוחד יתברך שהוא הנמצא הוא הבורא הוא המבין והיכול, ושנייחד האמונה בכל אלה והכבוד לו לבדו וציווה שנכבד זכר שמו, ציווה שנעשה בזה סימן וזכרון תמיד להודיע שהוא ברא הכל, והיא מצות השבת שהיא זכר למעשה בראשית.

[שמות כ, ח]

וכן כותב ספר החינוך:

משרשי מצוה זו, שנהיה פנויים מעסקינו לכבוד השבת, לקבוע בנפשתינו אמונת חידוש העולם, שהיא חבל המושכת כל יסודי הדת... כי כשישבנו בני אדם כולם ביום אחד בשבוע וישאל כל שואל מה עילת זאת המנוחה, ויהיה המענה 'כי ששת ימים עשה ה' וגו', כי כל אחד יתחזק מתוך כך באמונה האמיתית.

[ספר החינוך מצוה לב]

אמנם, אל מול שיטה זו, ניתן להציע הבנה שונה העולה מהציווי על השבת המופיע בפרשת כי תשא:

ויאמר ה' אל משה לאמר. ואתה דבר אל בני ישראל לאמר אך את שבתתי תשמרו, כי אות הוא ביני וביניכם לדרתיכם לדעת כי אני ה' מקדשכם. ושמרתם את השבת כי קדש הוא לכם מחלליה מות יומת, כי כל העשה בה מלאכה ונכרתה הנפש ההוא מקרב עמיה. ששת ימים יעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון קדש לה', כל העשה מלאכה ביום השבת מות יומת. ושמרו בני ישראל את השבת, לעשות את השבת לדרתם ברית עולם. ביני ובין בני ישראל אות הוא לעולם, כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שבת וינפש.

[שמות לא, יב-יז]

בפרשייה זו ישנם כמה חידושים שאינם נזכרים בפרשיות השבת האחרות, ומופיעים בפרשה זו בלבד:

- א. המונחים 'שמירה' ו'חילול' ביחס לשבת.
- ב. הגדרת השבת כ'אות' בין ה' לישראל.
- ג. העונש על חילול השבת.

הרב אהרן ליכטנשטיין [קדושת אביב עמ' 6-12] מבאר כי חידושים אלו מלמדים על עקרון ייחודי לגבי השבת הנלמד בפרשייה זו: השבת אינה מצוה בעלמא, של חובה על שביתה ממלאכה ביום השביעי, אלא השבת היא **מציאות של קדושה**. כשם שיש קדושה במקום בו שורה השכינה, כך יש קדושה בזמן אותו קידש ה' ובו שבת.

עיקרון זה עומד ביסוד שלושת החידושים דלעיל:

- א. כשם שיש חובה לשמור על המקדש ולהימנע מחילולו, כך קיימת חובה לשמור על קדושת השבת ולהימנע מחילולה.
- ב. הואיל והשביתה בשבת אינה מצוה המוטלת עליהם בלבד, אלא היא שותפות של ישראל בשביתה ה' ביום השביעי, שביתה עם ישראל בשבת מהווה 'אות' לברית בינם לבין ה'.
- ג. העונש על חילול השבת אינו נובע מחמת חוסר הציות לציווי ה', אלא מחמת הפגיעה בקדושת השבת. בשל כך, דווקא בפרשייה זו, המבטאת את קדושת השבת ואת חובת שמירת השבת הנובעת ממנה, מופיע העונש על חילול השבת.

² כעין זה כותב הרשב"ם [שמות כא, יג]: "כי אות היא וגו' – שאתם שובתים כמותי לפי שאתם עמי". [ועי' בפירוש רש"י [שם]: כי אות הוא ביני וביניכם – אות גדולה היא בינינו שבחרתי בכם, בהנחילי לכם את יום מנוחתי למנוחה"].

³ הרב אהרן ליכטנשטיין [קדושת אביב עמ' 12-13] מבאר על פי דרכו את מיקומה של פרשייה זו: "ספר שמות הלוא מיועד בעיקר לעניין השראת השכינה בישראל... השראת השכינה אמורה להתבטא בשני מישורים: במקום ובזמן. המשכן

על פי עיקרון זה, העולה מהציווי על השבת בפרשת כי תשא, מוסיף ממד נוסף למצות השביתה בשבת האמורה בפרשת יתרו: איסור המלאכה בשבת אינו זכרון בלבד לבריאת העולם, אלא הוא נובע מקדושתו העצמית של יום השבת – הואיל וה' בירך את היום השביעי וקידש אותו, זהו יום קדוש ומבורך, ועקב כך עשיית מלאכה בו אסורה.

עם זאת, מהלכות שונות עולה שחובת השביתה בשבת ממלאכה אינה נובעת רק מחמת קדושת היום, אלא יש בה ביטוי לאמונה בבריאת העולם.

בגמרא במסכת חולין נאמר:

מכאן אמרו, מקבלין קרבנות מפושעי ישראל כדי שיחזרו בהן בתשובה, חוץ מן המומר ומנסך את היין ומחלל שבתות בפרהסיא... אלמא משומד לעבודה זרה הוה משומד לכל התורה כולה. [חולין ה.].

מדברי הגמרא עולה שמחלל שבת בפרהסיא דינו כמשומד לעבודה זרה. רש"י מבאר את טעם הדבר:

האי תנא חמירא ליה שבת כעבודת כוכבים, דהעובד כוכבים כופר בהקב"ה והמחלל שבת כופר במעשיו ומעיד שקר שלא שבת הקב"ה במעשה בראשית. [רש"י שם, ד"ה אלא לאו]

לפי דבריו, מחלל השבת מבטא חוסר אמונה בשביתה ה' במעשה בראשית. מכאן שהשבת מבטאת את האמונה בבריאת העולם.

על פי עיקרון זה מבאר רש"י את דברי הגמרא במסכת יבמות כי גר תושב מצווה בשביתה בשבת:

והגר – זה גר תושב. אתה אומר זה גר תושב, או אינו אלא גר צדק? כשהוא אומר 'וגרך אשר בשערך' הרי גר צדק אמור, הא מה אני מקיים 'והגר?' זה גר תושב. [יבמות מח.].

אף ביחס לדין זה כותב רש"י:

גר תושב – שקבל עליו שלא לעבוד עבודת כוכבים ואוכל נבלות, והזהירו הכתוב על השבת דמחלל את השבת כעובד עבודת כוכבים. [רש"י שם, ד"ה גר תושב]

מבואר מכך כי השביתה בשבת היא ביטוי לאמונה בבריאת העולם.

דברים מפורשים בעניין זה מופיעים בשו"ת הרדב"ז, המבאר באופן זה את דין 'ההולך במדבר ואינו יודע אימתי שבת'. הגמ' במסכת שבת אומרת:

אמר רב הונא: היה מהלך במדבר ואינו יודע אימתי שבת, מונה ששה ימים ומשמר יום אחד. חייא בר רב אומר: משמר יום אחד ומונה ששה. [שבת סט.].

מבואר בדברי הגמרא, כי אדם המהלך במדבר ואינו יודע מתי שבת, מונה לעצמו ששה ימים ומציין את היום השביעי כשבת. רש"י [שם, ד"ה בקדושתא], המאירי [שם, ד"ה מי שהיה] והריטב"א [שם, ד"ה מונה] רואים דין זה כחומרה מדרבנן, כדי שלא תשתכח ממנו תורת שבת. אולם, הרדב"ז טוען שזהו דין תורה:

כי השבת ניתן לכל אחד כפי מקומו אשר הוא דר בו... וגדולה מזו אמרו: 'המהלך במדבר ולא ידע מתי הוא שבת, מונה ו' ימים מיום שטעה ומקדש שביעי ומברך בו ברכת היום

מהווה מוקדה של קדושת המקום, וכמבואר בקרא: 'ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם' (שמות כ"ה, ח). עם סיום עניין המשכן וכליו, עוברת התורה לדון בקדושת הזמן... מתוך כך נבנה נדבך נוסף בתהליך השראת השכינה, שהוא לב לבו של כל ספר שמות".

ומבדיל במוצאי שבת, ע"כ. ואף על פי שאינו עושה בכל יום אלא כדי חייו, הני מילי מפני שהוא ספק שמא הוא שבת לכל בני אותו המחוז אשר הוא בו וחל עליו איסור שבת, אי נמי משום דאם הוא שבת הרי יש בו איסור שבת לכל בני העולם, שאין חילוק בין השוכנים בקצה המזרח לשוכנים בקצה המערב אלא י"ב שעות או פחות ונמצא שזה עושה מלאכה בזמן שהוא שבת לכל. **מכל מקום למדנו מדחיבוהו לקדש שביעי, משמע דלכל אחד נמסר לעשות זכר למעשה בראשית כל חד וחד כי אתריה.** תדע, שאחר שהגיע לשוב וידע שטעה ועשה מלאכה בשבת לא חייבוהו להביא קרבן לא חטאת ולא אשם ולא וידוי, משמע שקיים מצות שבת.

[שו"ת רדב"ז ח"א סי' עו]

דברי הרדב"ז בנויים על ההבנה כי השביתה בשבת ביסודה היא מצוה המוטלת על הגברא לציין את היום השביעי ולשבות בו ממלאכה כ"זכר למעשה בראשית". בשל כך, טוען הרדב"ז כי בציין היום השביעי שההולך במדבר מונה לעצמו, יש קיום של מצות שביתה השבת, ויום זה נחשב מן התורה לשבת, שכן בו האדם עושה זכר למעשה בראשית⁴.

על פי האמור, ניתן לקבל את דברי הרדב"ז לחצאין. ניתן להבין כי בשבת קיימים שני רבדים: קיימת חובה על האדם לציין את מנוחת ה' ביום השביעי על ידי שביתה ממלאכה, וחובה זו מתקיימת גם כאשר אדם מונה לעצמו ששה ימים ושובת בשביעי. עם זאת, השבת אינה רק מצוה המוטלת על האדם, אלא השבת היא מציאות של קדושה; קיימת קדושה ביום השביעי, ויש לשמור על קדושה זו ולהימנע מלחלל אותה בעשיית מלאכה.

על פי הצעה זו, מסתבר שהרובד הראשון של השבת הוא אוניברסאלי במהותו; בשמירת השבת האדם מצהיר על אמונתו בבריאת העולם, והצהרה זו שייכת לכל באי העולם. לעומת זאת, הרובד השני של השבת, הנובע מקדושתו העצמית של יום השביעי, שייך לישראל בלבד; רק להם ניתנה השבת לנחלה, ורק הם שותפים במנוחתה ומופקדים על שמירתה.

בעזרת ה' נשוב להבחנה זו בהמשך לימודנו, אך קודם לכן נעמיק בציווי על השבת בפרשת כי תשא, בו מתוארת כשבת כ"אות" בין ה' לישראל המבטא את קדושתם של ישראל.

להערות ולתגובות: שלמה ליפשיץ

lshlomo26@gmail.com

⁴ רבי יוסף ענגיל בספרו 'גליוני הש"ס' [שבת סט: ד"ה מונה ששה] מביא שבעין זה כותב המגיד מישרים [פרשת משפטים מהדורה קמא]: "עי' ספר מגיד משרים לבית יוסף תחילת פרשת משפטים, דמתבאר מדבריו דאין זה מעניין ספק לבד, רק אצל האיני יודע נעשה דבר עצמי דשביעי ששובת בו הוא בעצם השבת שלו, וכזה מה שעבד עברי יוצא בשנה השביעית הוא גם כן עניין שמיטה, אלא דהיא שמיטה שלו בפרטיותו כמשמית הכלל בשביעית לשנות היובל".